

Trashëgimia e dhunës: Si trauma përcillet brez pas brezi

23 gushti shënon Ditën Evropiane të Kujtimit për Viktimat e Regjimeve Totalitare – një ditë në të cilën u bëjmë homazh atyre që vuajtën si rezultat i dhunës së sistemeve totalitare të shekullit XX – sisteme të bazuara në kontroll, shtypje dhe skllavërim ideologjik.

Fushata e këtij viti “Kujto. 23 Gusht”, e organizuar nga Rrjeti Evropian për Kujtesë dhe Solidaritet, fokusohet në traumën ndërbreznore – një nga aspektet më komplekse të trashëgimisë historike.

Edhe pse nuk lë plagë të dukshme, ajo mund të përshkojë breza dhe të ndikojë tërë shoqëritë, duke formësuar marrëdhënie, identitete, mënyra të menduarit dhe të reaguarit.

ENRS ka ftuar një studiues të shquar për të reflektuar mbi këtë temë: Profesor Michał Bilewicz, psikolog social dhe autor i librit Traumaland, një studim mbi efektet shoqërore të dhunës dhe kujtesës kolektive.

ENRS, Mariola Cyra: Çfarë është saktësisht trauma ndërbreznore?

Prof. Michał Bilewicz: Në psikologji, trauma ndërbreznore është fenomeni i transmetimit të përvojave traumatike nga një brez tek tjetri – jo vetëm në kuptimin narrativ, por kryesisht në dimensionin psikologjik, duke ndikuar në shëndetin mendor të pasardhësve.

Ky fenomen u bë objekt studimi intensiv në vitet 1970 dhe 1980, veçanërisht në Izrael. Në atë kohë, u vu re se veteranët që ktheheshin nga lufta në Liban, të cilët kishin prindër të mbijetuar nga Holokausti, shfaqnin simptoma dukshëm më të forta të çrregullimit të stresit post-traumatik (PTSD) sesa ata që prindërit e tyre nuk kishin përjetuar përvoja të tilla.

Kërkimet e kryera në atë periudhë nga Solomon, Kotler dhe Mikulincera treguan se trauma mund të ndikojë në ndjeshmërinë e brezave pasardhës ndaj faktorëve stresues, duke i bërë ata të reagojnë më fort ndaj situatave të reja dhe të vështira.

Studimet sistematike për këtë fenomen vazhdojnë ende në Izrael. Midis të tjerash, ekziston një panel kërkimi me pasardhës të mbijetuarve të Holokaustit dhe persona me profile identike demografike, por nga familje pa përvoja të tilla – si ata që kanë jetuar në ish-Bashkimin Sovjetik ose në Lindjen e Mesme gjatë luftës.

Ata anketohen rregullisht, si në situata të përditshme, ashtu edhe në kohë krizash. Në situata stresuese, dallimet janë të qarta: pasardhësit e mbijetuarve kanë më shumë gjasa të përjetojnë luhajtje humori, ankth, simptoma depresioni ose PTSD.

Në të njëjtën kohë, meta-analizat e Profesor van IJendoorn tregojnë se në kushte të përditshme nuk ka dallime të mëdha në shëndetin mendor mes pasardhësve të viktimave të traumës dhe njerëzve nga familje pa përvoja të tilla. Diferencat shfaqen vetëm në reagimin ndaj faktorëve stresues – dhe kjo ndjeshmëri e shtuar ndaj kërcënimeve është një nga mekanizmat kyç të traumës ndërbreznore.

Ky këndvështrim klinik është vetëm një pjesë e kuptimit të fenomenit. Mua më interesojnë gjithashtu edhe pasojat shoqërore të kësaj traume, si mungesa e besimit, prirja për të besuar në teori konspirative, mbindjeshmëria dhe ankthi. Këto nuk janë thjesht çrregullime mendore – ato janë shfaqje të një funksionimi shoqëror të formuar nga trashëgimia e traumave të së kaluarës.

Pyetje: *Deri në çfarë mase regjimet totalitare kanë lënë gjurmë jo vetëm në histori, por edhe në psikologjinë e shoqërisë? A mund të flasim për shoqëri post-traumatike?*

Prof. Michał Bilewicz: Po, mund të flasim patjetër për shoqëri të tilla. Në psikiatrinë ndërkulturore, por edhe gjithnjë e më shumë në psikologji, përdoret termi traumë historike në këtë kontekst, i cili ndryshon nga trauma ndërbreznore.

E para i referohet kryesisht efekteve psikologjike ose psikiatrike të përcjella nga brezi në brez. Ndërsa trauma historike është një fenomen më i gjerë që përfshin mënyrat se si shoqëritë përshtaten me përvoja ekstreme – luftë, okupim, spastrim etnik ose gjenocid – dhe si këto përshtatje mbeten edhe kur kushtet e jashtme ndryshojnë.

Pas përfundimit të një lufte ose rënies së një regjimi, njerëzit formalisht kthehen në jetën normale, por funksionimi i tyre shoqëror vazhdon të mbajë gjurmët e atyre përvojave. Këtë e shohim, për shembull, në mungesën e thellë të besimit, veçanërisht ndaj të huajve ose përfaqësuesve të kombeve apo shteteve të tjera.

Frika dhe ankthi shfaqen lehtësisht dhe rezonojnë fort, sidomos kur lidhen me fëmijët ose gratë – grupe që në të kaluarën kanë qenë veçanërisht të prekura nga dhuna. Në shoqëritë që kanë përjetuar vdekje masive fëmijësh, përdhunime ose forma të tjera dhune në shkallë të gjerë, kërcënime të tilla shkaktojnë reagime shumë të forta – shumë më të forta se në shoqëritë që nuk kanë kaluar trauma të tilla.

Pyetje: Edhe pse trauma ndërbreznore i referohet përvojave të brezave të kaluar, efektet e saj mund të ndihen edhe nga ata që nuk e kanë përjetuar vetë luftën, shtypjen ose persekutimin. Si ndodh kjo?

Prof. Michał Bilewicz: Ky është një fenomen shumë interesant, i përshkruar mirë nga Michael Wohl dhe Jay van Bavel në kërkimet e tyre me hebrenjtë kanadezë. Ata vunë re se simptomat e traumës ndërbreznore shfaqeshin edhe tek njerëz që nuk kishin viktima të drejtpërdrejta të Holokaustit në gjenealogjinë e tyre – familjet e tyre jetonin në Kanada gjatë luftës.

Faktori kyç këtu nuk ishte historia familjare, por forca e identifikimit me komunitetin. Njerëzit që identifikoheshin fort me komunitetin hebre shfaqnin simptoma më të theksuara të traumës ndërbreznore.

Kjo tregon se transmetimi i traumës nuk kufizohet vetëm në marrëdhëniet familjare. Natyrisht, ekziston edhe hipoteza e transmetimit epigjenetik të traumës – pra, përshtatje biologjike të trashëguara nga brezat pasardhës – por deri më tani ka pak prova të forta për këtë.

Transmetimi kulturor ose social është shumë më mirë i dokumentuar. Trauma mund të transmetohet përmes tregimeve familjare, heshtjes, sjelljes së prindërve, por edhe përmes arsimit, medias, ritualeve të përkujtimit ose përvjetorëve. Transmetimi kulturor – ajo që thuhet (ose nuk thuhet) për të kaluarën në një komunitet të caktuar – mund të formësojë perceptimin e historisë po aq sa përvojat individuale familjare.

Ky dimension social i traumës bën që edhe njerëzit pa asnjë lidhje personale me një tragjedi të kaluar ta përjetojnë atë si pjesë të identitetit të tyre dhe të reagojnë emocionalisht ndaj saj.

Pyetje: A mund të mbajnë njerëzit e lindur pas vitit 1990, të cilët janë rritur në një Evropë të lirë, trashëgiminë emocionale të sistemeve totalitare? Si manifestohet kjo – në marrëdhënie, identitet,

Prof. Michał Bilewicz: Mënyra se si funksionon brezi i ri i polakëve – veçanërisht ata të lindur pas vitit 1989 – është me të vërtetë interesante dhe ndonjëherë edhe befasuese. Në kërkimet e kryera nga doktoranti im, Damien Stewart, një australian që ka analizuar fenomenin e traumës ndërbreznore në Poloni, u shfaq një vëzhgim intrigues: niveli më i lartë i simptomave të PTSD-së ndërbreznore nuk

gjendet tek fëmijët e atyre që mbijetuan nga okupimi, por tek brezi i tretë – nipërit e atyre që përjetuan luftën.

Ky fenomen i çuditshëm tregon se trauma mund të rikthehet me një vonesë të caktuar. Ky brez u rrit në realitetin e transformimit dhe Polonisë së lirë, por edhe gjatë një periudhe të rilindjes së kujtesës traumatike, e cila filloi në fillim të mijëvjeçarit të ri me themelimin e Muzeut të Kryengritjes së Varshavës dhe më pas me intensifikimin e narrativës për të ashtuquajturit Ushtarë të Mallkuar. Kujtimet e luftës dhe dhunës filluan të riktheheshin fuqishëm në sferën publike – në kulturën masive, muzetë dhe arsim.

Pyetje: Si mund të ndihmojnë ose, përkundrazi, të thellojnë traumën kulturore masive, monumentet, narrativat muzeale dhe librat shkollorë?

Prof. Michał Bilewicz: Nëse shohim librat shkollorë dhe listat e leximit, vërejmë se të rinjtë mësojnë për okupimin kryesisht përmes tregimeve të Tadeusz Borowski – tekste jashtëzakonisht sfiduese që përshkruajnë realitetin e degraduar të jetës në kampet e përqendrimit, njerëzit që humbën vullnetin për të jetuar dhe që në gjuhën e kampit u quajtën “myslimanë” ose në letërsinë e kampeve, doychaga. Këta janë individë të shkatërruar mendërisht dhe fizikisht, në prag të jetës dhe vdekjes.

Megjithatë, edhe pse këto imazhe janë të sakta, ato përshkruajnë raste ekstreme. Historia e okupimit përfshin edhe njerëz që, pavarësisht gjithçkaje, përpiqeshin të jetonin, të funksiononin dhe të përshtateshin – në kushte ekstreme, por që arrinin të ruanin humanitetin e tyre. Fatkeqësisht, arsimi shpesh e paraqet këtë fragmentin më të errët si normë, gjë që çon në një imazh të shtrembëruar të së kaluarës.

Kësaj i shtohen teknikat imersive të sotme, të cilat po përdoren gjithnjë e më shumë në arsim dhe muzeologji. Nxënësit marrin rolet e viktimave, marrin pjesë në lojëra realiste dhe eksperiencia me realitet virtual (VR). Kjo mund të jetë efektive nga pikëpamja edukative, por gjithashtu bart rrezikun e mbingarkesës psikologjike.

Në kërkimet e mia me të rinjtë që vizituan Muzeun Auschwitz-Birkenau, zbulova se disa për qind e nxënësve shfaqnin simptoma karakteristike të PTSD-së një muaj pas vizitës – vështirësi në gjumë, mbindjeshmëri, imazhe dhe makthe që përsëriteshin. Pikërisht për këta të rinj duhet të pyesim: Si mund të sigurohemi që kontakti me një vend përkujtimor të jetë një përvojë edukative dhe jo një traumë? Kujtimi i së kaluarës nuk mund të bazohet vetëm në tronditje – qëllimi i tij duhet të jetë kuptimi, reflektimi dhe aftësia për ta integruar këtë njohuri në një identitet të shëndetshëm.

Pyetje: Si mund t’u flasim fëmijëve për aspektet e dhimbshme të historisë kur edhe një vizitë në muze mund të shkaktojë reagime kaq të forta? Çfarë duhet t’u transmetojmë dhe çfarë duhet të shmangim?

Prof. Michał Bilewicz: Nuk mendoj se duhet të shmangim temat e vështira ose të filtrojmë faktet historike – kjo do të ishte e pandershme. Po aq e rrezikshme është të sensibilizosh mizorinë, duke u përqendruar ekskluzivisht tek përvojat më ekstreme dhe dramatike, të cilat, ndonëse të vërteta, nuk përfaqësojnë realitetin e përditshëm për shumicën e njerëzve.

Është thelbësore të tregojmë historitë e njerëzve që edhe në kushte ekstreme përpiqeshin të përballonin situatën, të ruanin dinjitetin, të ndihmonin të tjerët dhe të rezistonin – jo domosdoshmërisht me armë në dorë. Shpesh, kjo rezistencë ishte e heshtur dhe civile. Për disa, feja ishte një formë rezistence, për të tjerë kultura, vlerat ose lidhjet familjare.

Ndërkohë, arsimi ynë – si në shkollë ashtu edhe në muze – dominohet nga narrativa heroike: rezistencë e armatosur, kryengritje, luftë guerile. Rrallë dëgjojmë për format e përditshme të

mbijetesës: për dikë që transportonte mish nga fshati në qytet për të ushqyer familjen, për dikë që fshihte libra të ndaluar nga pushtuesit ose zhvillonte mësim të fshehtë. Këto janë histori që shpesh qarkullojnë vetëm brenda familjeve, por nuk përcillen sepse nuk konsiderohen “heroike”. E megjithatë, ato kanë potencial të madh edukativ – tregojnë si njerëzit ishin në gjendje të ruanin humanitetin, të vepronin dhe të kujdeseshin për të tjerët pavarësisht dhunës dhe frikës.

Është e rëndësishme t’u mësojmë fëmijëve jo vetëm se e keqja dhe vuajtja ekzistonin, por edhe se njerëzit kishin zgjedhje, se ishin të aftë për solidaritet, se luftonin për të mbijetuar – dhe se kjo histori nuk është vetëm histori e viktimave, por edhe histori e mbijetesës dhe guximit në jetën e përditshme. Kjo ndihmon në ndërtimin e qëndrueshmërisë, jo vetëm të frikës.

Pyetje: A nuk është heshtja ajo që formëson më shumë brezat e ardhshëm? A nuk heshtim shpeshherë shumë? Po e bëj këtë pyetje personalisht – jam stërmbesa e një oficeri të vrarë në Katyn. Për historinë që formësoi fatin e familjes sime është folur shumë pak.

Prof. Michał Bilewicz: Vlen patjetër të bëhen pyetje – dhe është veçanërisht e rëndësishme kur këto pyetje i bëjnë nipërit dhe mbesat, brezi i tretë. Është shumë më e vështirë për fëmijët të flasin me prindërit e tyre për përvoja traumatike sesa për nipërit të flasin me gjyshërit. Midis nipërve dhe gjyshërve shpesh ka më shumë hapësirë emocionale dhe kureshtje sesa rezistencë.

Po aq e rëndësishme sa pyetja është se çfarë bëjmë kur vjen përgjigjja. A jemi vërtet gati të dëgjojmë? Shumë njerëz nga brezi i viktimave kanë provuar të flasin, por askush nuk ka dashur t’i dëgjojë. Si rezultat, shumë u tërhoqën nga këto përpjekje. Ata shpesh kërkonin komunitet mes njerëzve me përvoja të ngjashme, gjë që çoi në krijimin e shoqatave të të mbijetuarve të Auschwitz-it, Buchenwald-it dhe Stutthof-it. Edhe pse këto emra mund të tingëllojnë shqetësues sot, ato përfaqësonin përpjekje reale për të ndërtuar hapësira ku njerëzit nuk kishin pse të flisnin për traumën – mjaftonte të ishin me të tjerë që e kuptonin pa fjalë.

Në rastin e familjeve të Katyn-it, heshtja ishte pothuajse e detyruar. Për shumë vite, të flisje për Katyn mund të ishte jo vetëm izolues shoqërisht, por edhe i rrezikshëm. Ishte një traumë e shtyrë në hije – jo vetëm personale, por edhe politike. Di që janë kryer studime mbi mënyrën se si funksionuan këto familje pas luftës – si u ngrinë kujtimet brenda tyre, duke u përcjellë në mënyrë të tërthortë, përmes emocioneve dhe sjelljeve, jo përmes fjalëve.

Vetëm në vitet 1990 dhe 2000 nisi të shfaqej një lloj njohjeje shoqërore për këtë kujtesë. Filma si Katyn i Wajda-s u shfaqën, duke u dhënë shumë familjeve ndjesinë se më në fund mund të flisnin. Dhe se më në fund dikush po i dëgjonte.

Pyetje: Në çfarë mase arti – letërsia, filmi, teatri, fotografia – mund të ndihmojë në shërimin e traumës ndërbreznore?

Prof. Michał Bilewicz: Arti mund të luajë një rol shumë të rëndësishëm në procesin e përballjes dhe të punës me traumën. Ndonjëherë e bën këtë në një mënyrë paradoksale. Nëse shohim filmat e parë pas luftës për okupimin, hasim shpesh komedi. Filma si *Zezowate szczęście* (Fat i keq) ose *Jak rozpętałem drugą wojnę światową* (Si nisa Luftën e Dytë Botërore) ishin një mënyrë për brezin që kishte mbijetuar luftën të përballej me të. Tallja me sjellje ose situata të caktuara u lejonte atyre të fitonin distancë – dhe pikërisht kjo distancë është ndonjëherë e nevojshme për të integruar përvojat e vështira.

E njëjta gjë vlen edhe për reagime të tjera që mund të duken të papërshtatshme ose madje tronditëse për të tjerët, si të qeshurat, shakatë, ose përdorimi i telefonit në vende kujtese, si Auschwitz-i. Ne po studiojmë këto fenomene dhe po zbulojmë se ato shpesh shërbejnë si mekanizma mbrojtës. Njerëzit po përpiqen të përballen me diçka që është pothuajse e papërballueshme.

Ky trend ishte i pranishëm edhe në kinemanë e ashtuquajtur të Holokaustit. Filma si *Train of Life* dhe *Life is Beautiful* përpiqen të flasin për krimin në një mënyrë që jo vetëm përcjell njohuri, por gjithashtu lejon shikuesin të lehtësojë paksa barrën emocionale.

Megjithatë, duhet të kujtojmë se kultura ka edhe anën e saj të errët – mund të jetë gjithashtu traumatike. Nga kërkimet tona, përfshirë këtu edhe mes hebrenjve polakë, si dhe nga analizat e Michael Wohl dhe Jay Van Bavel, e dimë se identifikimi i fortë me një grup bart me vete trashëgiminë e traumës. Kjo mund të bëjë që një person të përjetojë traumë dytësore. Një kulturë që na kujton vazhdimisht vuajtjen dhe dhunën mund të forcojë ndjenjën e kërcënimit, izolimit dhe frikës. Prandaj është vendimtare mënyra se si flasim për të kaluarën – dhe nëse u japim shikuesve mundësinë të hyjnë në këtë botë duke ruajtur kufijtë e tyre personalë.

Pyetje: A mund të na mësojë trauma diçka? Empati, përgjegjësi, liri?

Prof. Michał Bilewicz: Mendoj se trauma mund të na mësojë diçka – megjithëse jo domosdoshmërisht atë që presim. Në një farë mënyre, trauma na përgatit për kriza të ardhshme. Ajo sjell mbindjeshmëri dhe mosbesim, të cilat mund të jenë shkatërruese në kohë paqeje, por mund të jenë përshtatëse në momente rreziku.

Kjo u pa, për shembull, pas shpërthimit të luftës në Ukrainë në vitin 2022. Polakët nuk pritën që shteti të vepronte, por ndërmorën veprime nga poshtë për të ndihmuar refugjatët. Ky është një sjellje tipike e një shoqërie që mban mend traumën, edhe nëse nuk e ka emërtuar kurrë hapur.

E njëjta gjë ndodh në vende që jetojnë nën kërcënim të vazhdueshëm, si Izraeli ose Ukraina. Aty njerëzit mësojnë të funksionojnë në një realitet me alarme, sulme ajrore dhe ndërprerje energjie. Njëkohësisht, ata janë jashtëzakonisht mosbesues ndaj të huajve. Sociologu Daniel Bar-Tal e quan këtë “etos i konfliktit” – një mënyrë jetese e përditshme në realitetin e luftës.

Ndoshta kjo na lejon të kuptojmë më mirë se si funksionoi brezi që jetoi nën okupim. Për ta, pamja e ekzekutimeve, getove dhe masakrave ishte diçka me të cilën duheshin mësuar për të mbijetuar. Siç shkruante Miłosz, karuseli vazhdon të rrotullohet – jo sepse njerëzit janë indiferentë, por sepse duhet të jetojnë. Kjo nuk është cinizëm, por një mekanizëm psikologjik përshtatës. Mund të na tronditë, por kështu funksionon psikika njerëzore.

Pyetje: Çfarë do të doje të ndryshoje në mënyrën se si shoqëritë lidhen me të ardhmen e tyre?

Prof. Michał Bilewicz: Ka një gjë që më duket veçanërisht e rëndësishme dhe që mund të ndryshojë: shoqëritë historikisht të traumatizuara shpesh nuk janë në gjendje të njohin traumën e të tjerëve. Kur kemi përjetuar vetë vuajtje – sidomos nëse trauma jonë nuk është njohur plotësisht nga bota – kemi një nevojë të fortë të përqendrohemi te dhimbja jonë. Kaq të fortë sa fillojmë të mohojmë traumën e të tjerëve.

Për mua personalisht, shkrimi i Traumaland ishte një lloj ushtrimi në empati. Vij nga një familje të mbijetuarish të Holokaustit – shumica e familjes sime humbën jetën gjatë Holokaustit. U rrita në një mjedis ku trauma hebrenje ishte në qendër – vuajtja e të tjerëve, përfshirë përvojën e luftës së polakëve jo-hebrenj, trajtohej si e parëndësishme. Henryk Grynberg ka shkruar se, në rastin e hebrenjve, “decimation” do të thotë që një në dhjetë mbijetoi, ndërsa në rastin e polakëve, do të thotë që një në dhjetë vdiq. Dhe këto dy përvoja të okupimit nuk janë të krahasueshme. Por humbja e 10% të gjithë popullsisë është gjithashtu një plagë e madhe historike, e cila meriton njohje.

Një mekanizëm i ngjashëm funksionon edhe në drejtim të kundërt – shumë polakë, të përqendruar te trauma e tyre, nuk janë gati të pranojnë dhimbjen e të tjerëve: ukrainasve, gjermanëve, hebrenjve. Njerëzit nuk janë të gatshëm të flasin për krimet e kryera nga polakët, qoftë gjatë Holokaustit apo pas

luftës: në kampet e Świętochłowice, Łambinowice, gjatë Operacionit Vistula. E megjithatë, të qenit viktimë në të kaluarën nuk e përjashton mundësinë për t'u bërë autor i traumës në të ardhmen.

Historia e gjenocidit dhe dhunës tregon qartë se autorët ishin shpeshherë vetë viktimat. Kjo është një e vërtetë e dhimbshme. Trauma, nëse nuk punohet mbi të, mund të çojë në gatishmëri për të traumatizuar të tjerët. Prandaj na duhet një perspektivë psikologjike që fokusohet në përvojën individuale dhe jo në narrativat kombëtare. Psikologjia, ndryshe nga historia apo shkencat politike, nuk krijon narrativa që justifikojnë një të kaluarë. Ajo i jep hapësirë kujtdo – sepse çdo traumë duhet të njihet për t'u shëruar. Dhe kjo njohje është, sipas meje, shpresa jonë më e madhe.

Pyetje: Pse janë kaq të zakonshme narrativat mbrojtëse? A është e natyrshme që preferojmë ta shohim veten vetëm si viktimë?

Prof. Michał Bilewicz: Po, është një mekanizëm psikologjik mjaft natyror. Në psikologji flasim për moral typecasting – kemi prirjen t'i shohim njerëzit në role të ngurta: ose viktimë, ose autor. Është shumë e vështirë të pranojmë se dikush mund të jetë i dyfishtë. Sa më shumë që e ndërtojmë identitetin tonë mbi rolin e viktimës, aq më e vështirë është të pranojmë se mund të kemi qenë edhe autorë. Vetëm në disa raste, si Gjermania pas Luftës së Dytë Botërore ose Ruanda pas gjenocidit të vitit 1994, është arritur të krijohet hapësirë për ta pranuar këtë dualitet të vështirë.

Historia dhe përvoja nuk janë bardh e zi. Mjafton të shohim Kashubinë ose Pomeraninë – para luftës, njerëzit jetonin pranë njëri-tjetrit, kufijtë ishin ndryshe. Ndarjet mes autorëve dhe viktimave nuk janë gjithmonë të qarta.

Kjo tregon rrezikun e unifikimit kombëtar të narrativës historike. Në psikologji, e shohim si shumë të dëmshme sepse pengon shprehjen individuale dhe ndarjen e përvojave personale. Kjo duket qartë sot në ekspozitën *Our Boys*, e cila ka provokuar reagime ekstreme – shpesh plot injorancë. Shumë njerëz nuk janë të vetëdijshëm se qindra mijëra polakë u rekrutuan me forcë në Wehrmacht – më shumë sesa luftuan në Ushtrinë e Brendshme – dhe megjithatë fati i këtyre njerëzve është i shtypur, i padëshiruar në narrativën dominuese.

Kjo nuk ka të bëjë me shmangien e përgjegjësisë, por me kolonizimin e kujtesës historike polake – fillimisht nga një rajon (Polonia Qendrore) dhe më pas nga një klasë shoqërore (inteligjencia polake). Dhe është përvoja e kësaj klase dhe e kësaj gjeografie që është shtrirë në gjithë Poloninë, duke zëvendësuar histori të tjera – të Kashubisë, Pomeranisë dhe Galicisë. Njerëz që jo gjithmonë mund të përshtateshin në narrativat heroike, kryengritëse.

Si psikolog, për mua pikënisja duhet të jenë pikërisht këto përvoja individuale – të njerëzve dhe familjeve. Vetëm atëherë mund të arrihet një njohje dhe përpunim i vërtetë i traumës. Jo përmes narrativave të imponuara nga lart, që e ndajnë historinë në bardh e zi.

Pyetje: A ka vende ose komunitete që sipas jush janë përballur mirë me traumën dhe të kaluarën e vështirë?

Prof. Michał Bilewicz: Paradoksisht, sa më shumë e traumatizuar të ketë qenë një shoqëri, aq më e vështirë është të përballet me këtë traumë. Nuk mund të përmend një komb që e ka mbyllur vërtet llogarinë me të kaluarën. Që kjo të ndodhë, duhet një pikënisje – njohja e përgjegjësisë dhe emërtimi i krimeve me emrin e tyre të vërtetë.

Gjermania dhe Ruanda janë shembuj të mirë. Në të dyja rastet, ka pasur njohje zyrtare të gjenocidit dhe autorëve, gjë që ka lejuar ndërtimin e një narrative krejtësisht të re, si në arsim, ashtu edhe në shoqëri. Në Gjermani, Holokausti është bërë qendra absolute e kujtesës historike. Kërkime si *MEMO-Studie* nga Universiteti i Bielefeldit tregojnë se shumica e gjermanëve e njohin historinë e vendit të

tyre nga momenti i nacional-socializmit e më pas – epokat e mëparshme pothuajse mungojnë në ndërgjegjen kolektive. Edukimi mbi Holokaustin nuk vihet në dyshim – përkundrazi, është një element themelor i identitetit qytetar.

Situata është e ngjashme në Ruandë, ku identitetet fisnore u braktisën plotësisht pas gjenocidit. Sot, brezi i ri nuk di nëse familjet e tyre i përkisnin Hutuve, Tutsive apo Twave. Sistemi i drejtësisë, përfshirë gjykatat Gacaca, jo vetëm ndëshkoi autorët, por gjithashtu u përpoq të pajtonte komunitetet lokale që duhej të vazhdonin të jetonin bashkë. Në këtë kuptim, mund të flasim për një rindërtim të brendshëm të suksesshëm.

Megjithatë, në një plan më të gjerë, shfaqen çarje – si në marrëdhëniet e Ruandës me Republikën Demokratike të Kongos, ashtu edhe në qëndrimin e gjermanëve në pjesën lindore ndaj refugjatëve. Ruanda mbështet veprime të armatosura përtej kufijve të saj, dhe në Gjermani po rritet popullariteti i AfD-së dhe ndjenja anti-emigrant. Kjo ngre pyetjen nëse ky sukses i kujtesës – njohja e traumës së vet në një formë tjetër.

Pyetje: Ku duhet të fillojmë për t'i bërë brezat e ardhshëm më të vetëdijshëm, më të pjekur dhe të mendojnë ndryshe për të kaluarën e tyre?

Prof. Michał Bilewicz: Mendoj se pikënisja duhet të jetë rishikimi i tregimit tonë për të kaluarën. Identiteti historik i Polonisë sot bazohet kryesisht në imazhin e vuajtjes dhe pafajësisë morale – e shohim veten kryesisht si viktimë pasive. Ndërkohë, historia ishte shumë më komplekse.

Na duhet një narrativë që tregon agjencinë – edhe në kohët më të vështira. Duhet të kujtojmë se jo të gjithë ishin pasivë, se kishte njerëz që vepruan, që rezistuan, por edhe se kishte qëndrime të ndryshme – përfshirë ato që nuk përshtaten në narrativën e përshtatshme të viktimave krejtësisht morale.

Për të folur me të rinjtë për kapituj traumatike të historisë pa shkaktuar rezistencë ose ndjenja faji, çelësi është të tregojmë kompleksitetin e historisë – të shmangim narrativat bardh e zi. Duhet të flasim për vuajtjen dhe padrejtësinë, por jo vetëm përmes prizmit të autorëve dhe viktimave. Vlen të fokusohemi edhe te ata që mbijetuan – në zgjedhjet e tyre, vendimet dhe mënyrat e përballjes.

Në vend që t'u paraqesim të rinjve historinë si një tregim faji dhe akuzash, ia vlen ta tregojmë si një hapësirë reflektimi mbi fatin e individëve – mbi mënyrën se si njerëzit reagojnë në kushte ekstreme. Vetëm atëherë mund të shpresojmë për kuptim të vërtetë, empati – dhe thyerje të mekanizmit të përcjelljes së traumës nga brezi në brez.

Burimi : ENRS, Rrjeti Evropian për Kujtesë dhe Solidaritet